

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

„Esu įkaitas už savo tautą...“

2014-01-03

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Bendrakultūriniai renginiai

AUTORIUS: Liudvikas Jakimavičius

DATA: 2014-01

2013 m. spalio 16 d. Kaune, Balio ir Vandos Sruogų namuose-muziejuje įvyko vakaras, skirtas rašytojo Balio Sruogos 66-osioms mirties ir lietuvių inteligentų įkalinimo Štuthofio koncentracijos stovykloje 70-osioms metinėms paminėti.

Renginį pradėjo Balio ir Vandos Sruogų namų-muziejaus vedėja Birutė Glaznerienė. Ji papasakojo apie prieš dvejus metus vykusią ekspediciją į Lenkiją - į Štuthofio koncentracijos stovyklą. Ekspedicijos metu B. Glaznerienė kartu su kolege muziejininke Vaida Bareišaite rinko duomenis apie šią stovyklą ir joje 1943 m. kovo 25 d. įkalinčius keturiasdešimt šešis lietuvių inteligentus. Ekspedicijoje sukauptas nemažas fondas dokumentinės ir vaizdinės medžiagos.

Pirmiausia susirinkusiems buvo priminti istoriniai faktai. Štuthofio koncentracijos stovykla nebuvo pati didžiausia - kur kas mažesnė už Buchenvaldą, Osvencimą, Dachau. Ji pradėjo veikti 1939 m. rugsėjo 2 d., tada iš Gdansko atvežti pirmieji kaliniai lenkai. Stovykla įkurta siekiant naikinti lenkus ir žydus. Tik paskui į ją pradėti vežti žmonės iš kitų valstybių.

Buvo parodyta daug vaizdinės medžiagos iš Štuthofio koncentracijos stovyklos. Renginio dalyviai pamatė, kaip atrodė į laisvę tikėjęsi grįžti pirmieji lagerio kaliniai, kurie iš pradžių dar buvo apsirengę civilių drabužiais - neturėjo uniformų, avėjo paprastus batus. Buvusius senelių poilsio namus naciai pavertė komendantūra, lagerio valdžios vila. Makabriškoje aplinkoje tebeveikė fontanas. Apžiūrėjome žydžių moterų barako, lagerio ligoninės, ambulatorinio skyriaus ir operacinės (vienintelės gydymo priemonės buvo jodas ir popieriniai perrišimo tvarsčiai), lavoninės, krematoriumo (kraupi nuotrauka su besišypsančiu esesininku palaikų deginimo metu), dujų kameros, kartuvių, išlikusių lietuvių „garbės kalinių“ barako pamatų nuotraukas. Buvo galima pamatyti, kaip atrodė įvairūs lagerio dokumentai: asmeninės B. Sruogos bylos fragmentai, anketos, lietuvių kalinių sąrašas, ženklas, kalinių parašai.

Išskirtiniu Štuthofio koncentracijos stovyklos žiaurumu renginio dalyviai galėjo įsitikinti iš pateiktų šurpių faktų. Pavyzdžiui, prie stovyklos veikė muilo fabrikas,

kuriame buvo gaminamas muilas iš žmogaus riebalų. Lageris buvo kruopščiai saugomas, laikyta dvylika gerai dresuotų šunų. Kalinių švarkeliai buvo mirkomi specialiaame tirpale, šunys mokomi atpažinti jų kvapą, kad bėglius galėtų sudraskyti. Gydytojas Heidelis, kaip kūrinyje „Dievų miškas“ rašė B. Sruoga, „buvo vienintelis visame lageryje esesininkas su aukštuoju mokslu“. Būtent jis leisdavo kaliniams į širdis nuodus – fenolą.

Savo informatyvų, vizualų ir auditorijos dėmesį itin patraukusį pranešimą B. Glaznerienė baigė statistiniais duomenimis. Štuthofio koncentracijos stovyklos veikla nutraukta 1945 m. gegužės 9 d. Pro vadinamuosius lagerio mirties vartus įžengė apie 110 tūkstančių žmonių, iš jų 65 tūkstančiai negrižo.

B. Glaznerienės pranešimą palydėjo muzika. Smuiku griežė Jurgita Gelūnaitė-Tervydienė. Verianti smuiko melodija sukūrė ypatingą atmosferą. Aktoriaus Sauliaus Bagaliūno nuomone, kraupūs vaizdai, kurie ką tik vėrėsi prieš akis, pažadino kiekvieno renginio dalyvio emocinę atmintį – paskatino prisiminti kažkada patirtus asmeninius pojūčius – cemento pilkumą, akmens šaltumą, drėgmę. Prieš skaitydama B. Sruogos laiškus, rašytus iš koncentracijos stovyklos žmonai ir dukrai, aktorius kvietė paklausti savęs, kas mums yra ilgesys, atskirtis, vienatvė. Štuthofe siautusi mirtis, kaip buvo galima įsitikinti iš rašytojo laiškų, pažadino ne neviltį, ne ašaras, bet ryžtą kurti, gyventi ir mylėti tėvynę.

Akademikas Jurgis Brėdikis, į Štuthofio koncentracijos stovyklą išstremto diplomato Juozo Brėdikio sūnus, stengėsi priminti ir paaiškinti, kas buvo tie 1943 m. kovo 16–17 d. suimti lietuviai inteligentai, kodėl suimtieji buvo vadinami įkaitais, ką reiškė „garbės kalinių“ statusas, koks sunkus buvo kalinių kelias atgal į Lietuvą arba kitus pasaulio kraštus. Profesorius J. Brėdikis prisiminė, kokius tėvo vokiečių kalba rašytus laiškus gaudavo iš Štuthofio. Laiškai rašyti ant plono popieriaus, cenzūruoti, todėl juose būta ezopinės kalbos apraiškų (pavyzdžiui, lagerio viršininkai buvo vadinami „naujaisiais kaimynais“, o žodis „kūma“ reiškė Lietuvą). Tik atrodo, kad laiškai buvo rašomi ramiai sėdint. Jie rašyti aplink siaučiant mirčiai. Prižiūrėtojai dažnai užmušdavo kalinius pagaliais, spardydami. J. Brėdikio tėvui kaustytais esesininkų batais sulaužyti šonkauliai ir mentės kaulai.

Lageris suartino diplomata J. Brėdikį ir rašytoją. Į Brėdikių namus dažnai ateidavo B. Sruoga su broliu Juozu. B. Sruoga skaitydavęs „Dievų miško“ fragmentus. Akademikas J. Brėdikis prisiminė, kaip rašytojas, kartą užėjęs pas juos, susijaudinęs apkabino jį ir pasakė: „Tu turi gerą tėvą. Jeigu ne jo ramybė ir didelė viltis, nežinau, kaip aš būčiau atlaikęs.“ J. Brėdikio tėvas ramino B. Sruogą tada, kai jis iš leidyklos gavo subrauktą „Dievų miško“ rankraštį (jame sunku buvo rasti nors vieną puslapį, neišmargintą ar neperbrauktą raudonu rašalu). Bičiulis skatino išleisti kūrinį tokį, koks buvo, nes „kada nors ateityje pasirodys ir tikrasis kūrinio variantas“. Juozas Brėdikis labai smarkiai išgyveno rašytojo mirtį.

Profesorius J. Brėdikis prisiminė ir Antaną Starkų – Štuthofio koncentracijos stovyklos kalinį, neįtikėtinais tapusį ligoninės vyriausiuoju gydytoju. Jis vadovavo dvylikai kitų tautybių (lenkų, vokiečių, prancūzų, latvių) lagerio gydytojų. Jo pastangomis buvo suvaldytas milžiniškas lageryje kilusios epidemijos protrūkis, rastas naujas, efektyvus dėmėtosis šiltinės gydymo būdas. A. Starkus rūpinosi ligoniais, gelbėjo juos,

nepaisydamas tautybės. Visiems medikams tebėra reikšminga jo laikysena – kad ir lageryje gydytojas turi būti garbingas.

Renginį pratęsė Lietuvos edukologijos universiteto profesorė Reda Pabarčienė. Ji atvežė žaismingų linkėjimų iš Vilniuje gyvenančios B. Sruogos dukters Dalios Sruogaitės, kuri profesorę valiūkiškai ragino „nučiuožti čiuziniu laiptais žemyn. Padaryti tą patį, ką ji darydavusi vaikystėje“. R. Pabarčienė renginio dalyviams papasakojo apie naujausius B. Sruogos kūrybos tyrinėjimus. Paminėta pernai apginta daktaro disertacija apie „Dievų miško“ rašymo ir redagavimo istoriją. Profesorė papasakojo ir apie jos pačios atliekamus šio kūrinio tyrimus.

„Dievų mišką“ galima skaityti įvairiai – kaip dokumentinį tekstą ir ieškant literatūrinių, kultūrinių asociacijų. Profesorė pasirinko lyginimų kelią – „Dievų miške“ ieškojo viduramžiško grotesko atšvaitų. R. Pabarčienės nuomone, įprasta tragedijos kalba buvo nepakankama – ji neleido rašytojui adekvačiai paliudyti savo kančios ir patirties, todėl B. Sruoga ėmėsi grotesko stilistikos. „Dievų miškas“ persmelktas Dante’s „Dieviškosios komedijos“ atmosferos, jo pasaulis yra apverstas, vaizduojamas kaip pragaras. B. Sruoga pateikia daug tiesioginių nuorodų. Pavyzdžiui, žmonės, kurie priiima budelio vaidmenį, yra velniai. Personažai (tokie kaip lagerio komendantas Paulis – „šakalo ir hienos metisas“) yra tipiški grotesko stilistikai. Bet kas „Dievų miške“ yra kitaip negu Dante’s pasaulyje? Kur yra atpirkimas, pasaulio tvarka? B. Sruogos pavaizduotame lagerio pasaulyje tvarkos nėra. Profesorė siūlė galvoti, kad „pats poetas ir yra savotiška atsvara. Žmogus, turintis idealumo pajautą, lageryje rašantis apie teatro romantiką, kaltinantis Europą materializmu (dėl jo kyla karas), numato naują perspektyvą menui. Menas turi kalbėti apie turinį, neleisti išigalėti materializmui. Tik šitoks poeto balsas, poeto dvasia gali būti savotiška atsvara tam baisiam pasauliui“.

Renginio dalyvius literatūros tyrinėtoja R. Pabarčienė paragino atsiversti dar dvi įdomias knygas, kuriose kalbama apie B. Sruogos gyvenimą – atsiminimų rinkinį „Balys Didysis“ ir Kosto Ostrausko dramą „Balys iš Baibokų“.